

Katarzyna Julia Kowalska

Doktor nauk prawnych, radca prawny,

Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu

REALIZACJA ARTYKUŁU 47 PKT. 7A USTAWY O PRAWACH PACJENTA I RZECZNIKU PRAW PACJENTA NA PRZYKŁADZIE PUBLIKACJI: „NAWIGATOR PACJENTA”

IMPLEMENTATION OF ARTICLE 47A POINT 7A OF THE LAW ON PATIENTS’ RIGHTS AND THE OMBUDSMAN FOR PATIENTS’ RIGHTS ON THE EXAMPLE OF THE PUBLICATION: “PATIENT NAVIGATOR”

Streszczenie

Publikacja stanowi w swoim zamierzeniu tekst o podwójnej naturze, z jednej strony Autorka referuje obowiązujące przepisy prawa w zakresie praw pacjentów, przywołując również raporty Najwyższej Izby Kontroli, jak i literaturę z zakresu prawa medycznego, z drugiej zaś opisując inicjatywy Rzecznika Praw Pacjenta wykonywane w ramach zadań ustawowych, Autorka upowszechnia wiedzę o źródłach informacji, dostępnych dla pacjentów i ich bliskich w Polsce. W sposób szczególnie opisany został Nawigator pacjenta. Praktyczny przewodnik po systemie ochrony zdrowia jako przykład realizacji art. 47a pkt 7a Ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta.

Słowa kluczowe: prawa pacjenta, bezpieczeństwo, praktyczny przewodnik, system ochrony zdrowia, Rzecznik Praw Pacjenta

Summary

The publication is intended as a text of a dual nature, on the one hand the Author refers to the current legislation on patients’ rights, also citing reports of the Supreme Audit Office, as well as medical law literature, and on the other hand, by describing the initiatives of the Patient Ombudsman carried out within the framework of statutory tasks, the Author spreads knowledge about the sources of information available to patients and their relatives in Poland. Particularly described is the Patient Navigator. A practical guide to the health care system as an example of the implementation of Article 47a point 7a of the Law on Patients’ Rights and the Ombudsman for Patients’ Rights.

Keywords: patient rights, safety, practical guide, health care system, Patient Ombudsman

Wprowadzenie

Jednym z zadań przewidzianych ustawą z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta¹ (dalej: „**Ustawa**”) jest inicjowanie przez Rzecznika Praw Pacjenta przedsięwzięć w dziedzinie bezpieczeństwa pacjenta, w szczególności w zakresie promocji i działań edukacyjnych, opracowywania dobrych praktyk oraz prowadzenia szkoleń w tym obszarze². Nieodzowny postęp technologiczny towarzyszy naszej współczesności i pozwala realizować wspomniane wyżej działania w świecie wirtualnym. Uporządkowane, dobrze opracowane informacje, będące merytorycznym wsparciem pacjentów, dostępne są na wyciągnięcie ręki. Za słuszną zatem decyzję uznać należy opracowanie przez Rzecznika Praw Pacjenta we współpracy z Polskim Towarzystwem Medycyny Rodzinnej³ publikacji w formie dostępnej online zatytułowanej: „Nawigator pacjenta. Praktyczny poradnik jak poruszać się po systemie ochrony zdrowia⁴” (dalej: „**Nawigator**”).

Autorzy publikacji – lekarze rodzinni, praktycy, pracujący na co dzień w podmiotach podstawowej opieki zdrowotnej (POZ⁵) – postawili sobie za zadanie stworzenie praktycznego opracowania, które w jasny sposób prowadzi osoby zainteresowane po systemie opieki zdrowotnej. Nawigator stanowi nie tylko opracowanie do samodzielnej analizy dla pacjentów i ich bliskich, ale może również stanowić narzędzie wsparcia osób udzielających nieodpłatnych porad prawnych, w organizacjach pozarządowych czy też w ramach Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej⁶ z zakresu praw pacjenta – jako treści, do których po wyłomaczeniu i zakończeniu porady, można dodatkowo odesłać zainteresowanego klienta, tak aby sam również miał możliwość zgłębienia zagadnień, dotyczących jego sytuacji⁷. Publikacja, z racji prostego języka jest

¹ T.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1545, 1675, 1692, 1972.

² Art. 47, pkt 7a Ustawy.

³ Na temat działalności Polskiego Towarzystwa Medycyny Rodzinnej czytaj szerzej: <https://ptmr.info.pl/> (dostęp na dzień 25.11.2023).

⁴ Tekst referuje do opracowania dostępnego na stronie internetowej: <https://www.gov.pl/web/rpp/nawigator-pacjenta-praktyczny-poradnik-jak-poruszac-sie-po-systemie-ochrony-zdrowia> (dostęp na dzień 1.12.2023 r.).

⁵ Podstawowa opieka zdrowotna jest częścią systemu opieki zdrowotnej i zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 27 października 2017 r. o podstawowej opiece zdrowotnej (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2527) ma ona na celu: „zapewnienie opieki zdrowotnej nad świadczeniobiorcą i jego rodziną oordynację opieki zdrowotnej nad świadczeniobiorcą w systemie ochrony zdrowia; 3) ocenę potrzeb oraz ustalenie priorytetów zdrowotnych populacji objętej opieką oraz wdrażanie działań profilaktycznych; 4) rozpoznawanie, eliminowanie lub ograniczanie zagrożeń i problemów zdrowia fizycznego i psychicznego; 5) zapewnienie profilaktycznej opieki zdrowotnej oraz promocji zdrowia dostosowanych do potrzeb różnych grup społeczeństwa; 6) zapewnienie edukacji świadczeniobiorcy w zakresie odpowiedzialności za własne zdrowie i kształtowanie świadomości prozdrowotne.

⁶ T.j.: Dz. U. z 2021 r. poz. 945.

⁷ Szerzej na temat miejsca poradnictwa z zakresu praw pacjenta w systemie pomocy prawnej zob.: A. S. Bartnik, K. J. Kowalska, B. Kmiecik, *Patient Rights Within the System of Legal Aid. A Starting Point Towards Medical Anthropology*, Studia

przejrzysta i zrozumiała, dzięki czemu może być również wykorzystana na potrzeby zajęć poświęconych edukacji zdrowotnej, o których mowa w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia⁸.

Ustawowe zadania Rzecznika Praw Pacjenta

Wspomniana już Ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta w artykule 2 stanowi, iż przestrzeganie praw pacjenta jest obowiązkiem: *organów władzy publicznej właściwych w zakresie ochrony zdrowia, Narodowego Funduszu Zdrowia, podmiotów udzielających świadczeń zdrowotnych, osób wykonujących zawód medyczny oraz innych osób uczestniczących w udzielaniu świadczeń zdrowotnych*. W celu ochrony praw pacjenta w Polsce, ustanowiony został Rzecznik Praw Pacjenta – centralny organ administracji rządowej, posiadający własny budżet i zaplecze administracyjne w postaci biura Rzecznika⁹. Nadzór nad działalnością Rzecznika sprawuje Prezes Rady Ministrów¹⁰. Artykuł 47 Ustawy wśród zakresu działań Rzecznika wymienia m.in: *prowadzenie postępowań w sprawach praktyk naruszających zbiorowe prawa pacjentów; wykonywanie zadań związanych z prowadzeniem postępowań w sprawie świadczenia kompensacyjnego oraz obsługą Funduszu Kompensacyjnego Zdarzeń Medycznych, możliwość żądania (z urzędu lub na wniosek strony) wszczęcia postępowania cywilnego w sprawach cywilnych dotyczących naruszenia praw pacjenta lub branie udziału w toczącym się postępowaniu – na prawach przysługujących prokuratorowi*¹¹.

Ponadto do zadań Rzecznika Praw Pacjenta należy *ochrona praw pacjentów korzystających ze świadczeń zdrowotnych udzielanych przez szpital psychiatryczny, o którym mowa w art. 3 pkt 2 ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego*¹², *zbieranie informacji o zdarzeniach niepożądanych oraz opracowywanie na ich podstawie rekomendacji, analiz i raportów w zakresie bezpieczeństwa pacjenta; opracowywanie i przedkładanie Radzie Ministrów projektów aktów prawnych dotyczących ochrony praw pacjenta; występowanie do właściwych organów z wnioskami o podjęcie inicjatywy ustawodawczej bądź o wydanie lub zmianę aktów prawnych w zakresie ochrony praw pacjenta; opracowywanie i wydawanie publikacji oraz programów edukacyjnych, popularyzujących wiedzę o ochronie praw pacjenta; współpraca z organami władzy publicznej w celu zapewnienia pacjentom przestrzegania ich praw, w szczegól-*

luridica nr 82, 2019, s. 53 i nast.

⁸ Dziennik Ustaw 2018 r. poz. 467.

⁹ Art. 42 pkt 2 Ustawy.

¹⁰ Art. 42 pkt 3 Ustawy.

¹¹ Art. 55 Ustawy.

¹² T.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2123, z 2023 r. poz. 1972.

ności z ministrem właściwym do spraw zdrowia; inicjowanie przedsięwzięć w dziedzinie bezpieczeństwa pacjenta, w szczególności w zakresie promocji i działań edukacyjnych, opracowywania dobrych praktyk oraz prowadzenia szkoleń w tym obszarze; a także przedstawianie właściwym organom władzy publicznej, organizacjom i instytucjom oraz samorządom zawodów medycznych ocen i wniosków zmierzających do zapewnienia skutecznej ochrony praw pacjenta¹³. Niezwykle ważna w działalności Rzecznika jest również współpraca z organizacjami pozarządowymi, społecznymi i zawodowymi, do których celów statutowych należy ochrona praw pacjenta.

W zakresie przestrzegania praw pacjenta Rzecznik współpracuje z podmiotami, udzielającymi świadczeń zdrowotnych, zaś w zakresie poprawy stopnia przestrzegania praw pacjenta z pełnomocnikami do spraw praw. Rzecznik prowadzi również analizę skarg pacjentów w celu określenia zagrożeń i obszarów w systemie ochrony zdrowia wymagających naprawy¹⁴.

Bezpieczeństwo pacjenta w działalności Rzecznika Praw Pacjenta. Wybrane inicjatywy

Wskazuje się, że poprawa jakości i bezpieczeństwa opieki jest jednym z celów systemów opieki zdrowotnej na całym świecie¹⁵. Bezpieczeństwo pacjenta stanowi wartość, do spełnienia której dążą również działania podejmowane przez Rzecznika Praw Pacjenta. Dla przykładu wskazać można projekty realizowane przez pracowników Biura RPP w 2021 roku – nazwanym w działalności Rzecznika: Rokiem Bezpieczeństwa Pacjenta. Było to szereg działań, wśród których wymienić należy realizację cykli edukacyjnych, udział w konferencjach i innych wydarzeniach o charakterze publicznym, organizację konkursów, a także realizowaną w trakcie trwającej wówczas pandemii COVID-19 stałą współpracę zarówno z podmiotami leczniczymi, jak i z organizacjami pacjentów¹⁶. Na szczególne dostrzeżenie zasługują filmy, w których z przedstawicielami tych ostatnich oraz z ekspertami rozmawiano m.in.: o bezpieczeństwie, prawach pacjenta, potrzebach pacjentów żyjących z łuszczycą, nadwaga, HCV czy RZS¹⁷.

Drugą inicjatywą, wartą przypomnienia, a odnoszącą się do obszaru polskiej psychiatrii było opracowanie i opublikowanie magazynu pt. „Z psychiatrią na TY!”¹⁸. Autorzy publikacji adresowanej do dzieci i młodzieży oraz ich opieku-

¹³ Art. 47 ust. 1 pkt 8 Ustawy.

¹⁴ Art. 47 ust. 1 pkt 10.

¹⁵ I. Witczak, Ł. Rypicza (red.), *Bezpieczeństwo pacjentów i personelu medycznego. Uwarunkowania ergonomiczne*, Wrocław 2020, s. 13

¹⁶ Zob.: <https://www.gov.pl/web/rpp/rok-2021-rokiem-bezpieczenstwa-pacjenta-w-biurze-rzecznika-praw-pacjenta> (25.11.2023).

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Zob.: <https://www.gov.pl/web/rpp/z-psychiatria-na-ty-poradnik-dla-dzieci-i-mlodziezy> (dostęp na dzień 25.11.2023).

nów prawnych i rodziców postawili sobie za cel „dostarczenie wartościowych informacji oraz uchronienie dzieci i młodzieży od czerpania wiedzy o zdrowiu psychicznym z niesprawdzonych źródeł”. Dostępna online publikacja została zrealizowana we współpracy Rzecznika z Uniwersytetem Jagiellońskim, a także Stowarzyszeniem Sędziów Rodziny w Polsce i Nastoletnim Azylem¹⁹. Jak się wskazuje: „rozwój psychospołeczny dziecka i nastolatka zależy od wielu czynników, związanych ze środowiskiem rodzinnym i szkolnym, takich jak sytuacja rodzinna dziecka i współpraca opiekunów z różnymi instytucjami, stan zdrowia – zarówno dziecka, jak i jego najbliższych, czy przyjazne środowisko nauczania, oferujące adekwatne formy wsparcia dla dziecka i jego rodziny²⁰” – dlatego, w obliczu wyzwań współczesnego świata²¹, a także biorąc pod uwagę obecną sytuację w obszarze polskiej psychiatrii dzieci i młodzieży, takie publikacje uznać należy za ważne.

Niewątpliwie publikowanie opracowań tematycznych, opisujących prawa pacjenta w danym obszarze funkcjonowania służby zdrowia, będące de facto publikacją o charakterze edukacyjnym i zapraszającym pacjentów do samodzielnej lektury, wpisuje się w idee budowania kultury bezpieczeństwa²². Podkreślić jednak należy, iż jak wskazują I. Witczak, Ł. Rypicza: „kultura bezpieczeństwa może powstać tylko wtedy, gdy istnieje wystarczający poziom profesjonalizacji, a usługi opieki zdrowotnej są projektowane, pozyskiwane i zarządzane nimi w taki sposób, aby można było zapewnić bezpieczną opiekę”, co zdaniem Autorów „wymaga równowagi między profesjonalistami, świadczącymi usługi zdrowotne a pacjentami i społeczeństwem w szerokim ujęciu²³”.

Nawigator pacjenta – praktyczny przewodnik

„Nawigator pacjenta. Praktyczny poradnik jak poruszać się po systemie ochrony zdrowia” zaplanowany został jako przewodnik po systemie, jak również jako podpowiedź takich zachowań, które w kontakcie z przedstawicielami służby zdrowia zwiększyć mogą realizację przysługujących praw, a tym samym przyczynić się do poprawy bezpieczeństwa pacjenta w systemie.

Poszczególne wątki tematyczne, przybliżają w formie pytań i odpowiedzi zagadnienia takie jak: system ochrony zdrowia w Polsce, Podstawowa Opieka Zdrowotna (POZ); przedstawiają istotę teleporady wraz z praktycznymi wska-

¹⁹ Szerzej na temat działalności Nastoletniego Azylu zob: <https://nastoletniazyl.pl/> (dostęp na dzień 25.11.2023).

²⁰ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli: dostępność lecznictwa psychiatrycznego dla dzieci i młodzieży (w latach 2017 - 2019)*, Warszawa 2020, s. 5.

²¹ Jak wskazuje NIK: „Problemy zdrowia psychicznego narastają i są wynikiem wielu czynników – globalizacji, warunków społeczno-ekonomicznych, trudności okresu dorastania, problemów życia rodzinnego (rozwód, czy rozpad rodziny), a także relacji rodziców z dzieckiem, których ograniczenie może zwiększać poczucie osamotnienia i ryzyko wystąpienia zachowań autodestrukcyjnych”, zob. cyt. wyżej.

²² Zob.: A. Pilarska, A. E. Zimmermann, *Bezpieczeństwo pacjenta - wyzwanie dla polskiego systemu ochrony zdrowia. Część II*, farmacja Polska, tom 77, nr 11, 2021. s. 647.

²³ Zob.: I. Witczak, Ł. Rypicza (red.), *op. cit.*

zówkami jak się do niej przygotować; opisują opiekę koordynowaną, pomoc poza POZ, Szpitalny Oddział Ratunkowy, Pomoc Zespołu Ratownictwa Medycznego, Ambulatoryjną opieką specjalistyczną (poradnie specjalistyczne), leczenie szpitalne, leczenie psychiatryczne w szpitalu. Dodatkowo Autorzy skupili się na przedstawieniu kwestii, związanych ze zdrowiem dzieci i rodzicielstwem, do których referują punkty: *Dziecko u lekarza, Zanim w rodzinie pojawi się dziecko – opieka nad ciężarną, Kiedy w rodzinie pojawia się noworodek – porady na pierwsze dni*, a także *Zwolnienia lekarskie i prawo do opieki nad chorym dzieckiem lub innym członkiem rodziny*.

Opisana została też doniosłość badań profilaktycznych, niepokojące objawy mogące świadczyć o chorobie nowotworowej, a także przedstawiono dobre praktyki pacjenta, czyli to, co można zrobić, by szybciej wrócić do zdrowia. Lekarze wytłumaczyli również z czym wiąże się w Polsce opieka hospicyjna, jak skorzystać można z transportu sanitarnego, jakie są zasady refundacji leków, wyrobów medycznych, co zrobić w przypadku śmierci osoby bliskiej, a także jak poradzić sobie może pacjent obcojęzyczny w Polsce.

Krótkie jasne opisy powyższych zagadnień, pozwalają na szybkie i łatwe zapoznanie się z najważniejszymi informacjami, które wpływają m.in. na jakość komunikacji pojawiającej się w systemie opieki (np. jakość rozmowy osoby dzwoniącej z dyspozytorem karetki). Od właściwej komunikacji zależy przecież cały proces leczenia i jego skuteczności²⁴. Ponieważ autorzy są praktykującymi lekarzami, ich rady odnośnie np. przygotowywania się do teleporady czy też wizyty stacjonarnej są trafne, bowiem płyną bezpośrednio z doświadczeń piszących.

Wiele zagadnień opracowanych jest również w części zaznaczonej znakiem interpunkcyjnym, informującym o istotności danego stwierdzenia – w szybki sposób osoba czytająca zapozna się z informacjami, które – zdaniem lekarzy-autorów – zasługują na szczególne podkreślenie (wśród nich np. informacje odnoszące się do funkcjonowania systemu – np. przypominające o konieczności odwołania wizyty lekarskiej, czy też zachęcające do zachowania zdrowego trybu życia, jak również edukujące prozdrowotnie). Całość treści zaprezentowana została w przystępnej formie pytań i odpowiedzi. Fachowość oraz aktualność treści czyni Nawigator również źródłem wiedzy dla przedstawicieli zawodów medycznych, jak i wszystkich pozostałych aktorów opieki zdrowotnej, może posłużyć także jako baza do dyskusji podczas lekcji, poświęconej zagadnieniom ochrony zdrowia.

Opracowanie zawierające rzetelne informacje o systemie i zasadach jego funkcjonowania, przyczynia się również do eliminacji nieprawdziwych mitów,

²⁴ A. Czerw, U. Religioni, A. Matuszyna, K. Lesiak, A. Olejnik, D. Śniadała, *Zasady skutecznej komunikacji w placówkach Medycznych*, Hygeia Public Health 2012, 47(3), s. 247.

które mogą blokować pacjenta w szukaniu pomocy²⁵, a tym samym przyczyniać się do pogorszenia jego stanu zdrowia. Publikacja wzmacnia pozycję pacjenta w relacji z lekarzem i innymi przedstawicielami systemu – w realny sposób przekłada się na realizację praw pacjenta oraz zwiększa bezpieczeństwo. Upowszechniająca wiedzę o systemie publikacja, wpisuje się wprost w realizację zadań ustawowych Rzecznika Praw Pacjenta. Również sama regulacja ustawowa, jak wskazuje L. Bosek „generalnie zwiększa bezpieczeństwo pacjenta zagrożone rosnącą technicyzacją procesu leczenia oraz rosnącą złożonością całego systemu ochrony zdrowia²⁶.” Jak słusznie zauważa Bosek: „pacjent zwłaszcza chory jest często całkowicie bezradny wobec tego systemu i zasługuje na szczególne traktowanie²⁷.”

Podsumowanie

Obowiązująca regulacja ustawowa, odnosząca się do prawa pacjenta, wprowadziła dodatkowy standard ochronny²⁸. Edukacja, w zakresie przysługujących pacjentom praw, wpływa na zwiększenie gwarancji ich przestrzegania przez przedstawicieli służby zdrowia, co więcej znając swoje prawa pacjent sam może niejako współkształtować swoją sytuację – skutecznie egzekwując przysługujące mu świadczenia zdrowotne, czy też inne przysługujące prawa. Edukacja ta, realizowana w sposób ciągły przez instytucje publiczne, w tym w formie online, w połączeniu z przyjętymi, w ostatnich latach rozwiązaniami prawnymi, w zakresie możliwości dochodzenia roszczeń, zwiększa realną szansę pacjentów i ich bliskich, również na uzyskanie świadczenia w przypadku zaistnienia tzw. zdarzenia medycznego²⁹.

²⁵ Zob.: <https://ptmr.info.pl/nawigator-pacjenta/> (dostęp na dzień 25.11.2023).

²⁶ L. Bosek, s. XI, *Ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta. Komentarz*, s. XI, Warszawa 2020.

²⁷ Tamże.

²⁸ Zob. Raport Najwyższej Izby Kontroli: System ochrony zdrowia w Polsce – stan obecny i pożądane kierunki zmian, Warszawa, 2019 r. Publikacja dostępna online pod adresem: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,20223,vp,22913.pdf> (dostęp na dzień 25.11.2023 r).

²⁹ Chodzi o funkcjonujący od września 2023 r. Fundusz Kompensacyjny Zdarzeń Medycznych, działający przy Rzeczniku Praw Pacjenta. Jak wskazuje Rzecznik fundusz „zapewnia szybką, pozasądową drogę do uzyskania rekompensat dla osób, które podczas pobytu w szpitalu doznały uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia albo uległy zakażeniu szpitalnemu. W przypadku śmierci pacjenta, świadczenie przysługuje również jego bliskim” – zob. <https://www.gov.pl/web/rpp/podstawowe-informacje3> (dostęp na dzień 25. 11. 2023). Maksymalna wysokość świadczenia określona została na 200 tysięcy złotych, przy czym – co istotne nie wymaga się udowodnienia winy **podmiotu leczniczego, a jedynie stwierdzenia, że do zdarzenia medycznego doszło, choć z wysokim prawdopodobieństwem można było go uniknąć, gdyby świadczenie zdrowotne zostało pacjentowi udzielone zgodnie z aktualną wiedzą medyczną** albo gdyby zastosowano inną dostępną metodę diagnostyczną lub leczniczą. Przepisy powołujące Fundusz i określające jego kompetencje i zasady działania zob.: Art. 67zi i nast. Ustawy.

Bibliografia

1. Bartnik A. S., Kowalska K. J., Kmieciak B., *Patient Rights Within the System of Legal Aid. A Starting Point Towards Medical Anthropology*, Studia Iuridica nr 82, 2019.
2. Bosek L.(red.), *Ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta. Komentarz*, s. XI, Warszawa 2020.
3. Czerw A., Religioni U., Matuszna A., Lesiak K., Olejnik A., Śniadała D., *Zasady skutecznej komunikacji w placówkach Medycznych*, Hygeia Public Health 2012, 47.
4. Pilarska A., Zimmermann A. E., *Bezpieczeństwo pacjenta – wyzwanie dla polskiego systemu ochrony zdrowia. Część II*, farmacja Polska, tom 77, nr 11, 2021.
5. Witczak I., Rypiczka Ł. (red.), *Bezpieczeństwo pacjentów i personelu medycznego. Uwarunkowania ergonomiczne*, Wrocław 2020.

Raporty Najwyższej Izby Kontroli

1. Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli: dostępność leczenia psychiatrycznego dla dzieci i młodzieży (w latach 2017 -2019)*, Warszawa 2020
2. Raport Najwyższej Izby Kontroli: System ochrony zdrowia w Polsce – stan obecny i pożądane kierunki zmian, Warszawa, 2019 r. Publikacja dostępna online pod adresem: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,20223,vp,22913.pdf> (dostęp na dzień 25.11.2023 r.)

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1545, 1675, 1692, 1972)
2. Ustawa z dnia 27 października 2017 r. o podstawowej opiece zdrowotnej (t.j.Dz. U. z 2022 r. poz. 2527)
3. Ustawa z dnia 19 czerwca 1994 o zdrowiu psychicznym (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2123, z 2023 r. poz. 1972)
4. Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (t.j.: Dz. U. z 2021 r. poz. 945)
5. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dziennik Ustaw 2018 r. poz. 467)

Netografia

1. Strona Polskiego Towarzystwa Medycyny Rodzinnej: <https://ptmr.info/pl/> (dostęp na dzień 25.11.2023)
2. Strona Rzecznika Praw Pacjenta:
 - <https://www.gov.pl/web/rpp/nawigator-pacjenta-praktyczny-poradnik-jak-poruszac-sie-po-systemie-ochrony-zdrowia> (dostęp na dzień 1.12.2023 r.)
 - <https://www.gov.pl/web/rpp/rok-2021-rokiem-bezpieczenstwa-pacjenta-w-biurze-rzecznika-praw-pacjenta>
 - <https://www.gov.pl/web/rpp/z-psychiatria-na-ty-poradnik-dla-dzieci-i-mlodziezy>
 - <https://www.gov.pl/web/rpp/podstawowe-informacje3>
3. Strona Nastoletniego Azylu:
 - <https://nastoletniazyl.pl>